

2-TOM, 3-SON

ADABIYOTDA OBRAZ RUHIYATINING VOQEALAR RIVOJIDAGI
AHAMIYATI

Ozodova Ullibibi Jumanazar qizi

ToshDO'TAU, o'zbek tili va adabiyoti

mutaxassisligi, 1-kurs magistranti

ozodovaulibibi@gmail.com, +998910030832

Annotatsiya: *Ushbu maqolada globallasuv, global muammolar, ularning adabiyotda aks etishi masalalari yoritilgan. Global muammo sifatida ko'rilgan ruhiy xurujlarning o'zbek adabiyotida, nasrida aks etishi qiyosiy-tahliliy o'rganilgan. Maqolada "Tushda kechgan umrlar" va "Ufq" romanlari qahramonlari tahlil etilib, psixologik xususiyatlari o'rganilgan.*

Bugungi kunga kelib hayotimizning har jabhasida duch keladigan, nutqimizda faollashgan so'zlardan biriga aylanib ulgurgan "global" so'zining lug'aviy ma'nosiga diqqat qaratish o'rinli. Global – 1) butun Yer sharini qamrab oluvchi; 2) har tomonlama, to'liq, universal¹ kabi ma'nolarni anglatadi. Bu so'z nutqimizda ham ijobiy, ham salbiy ma'nolarda, ya'niki, global muammolar, madaniyatlar qorishishi, bir xalqning boshqa xalqlar bilan singishib o'z milliy madaniyatining yo'qotishi (ommaviy madaniyat) va shu kabi salbiy tushunchalarni izohlashda qo'llansa, ikkinchi ma'nosi umuminsoniy tushunchalar, qarashlar, umuman inson va inson omili masalarini yoritishda qo'llaniladigan ijobiy ma'nosini aytish mumkin.

Ilm-fan, texnikaning globallasuvi bugun butun Yer sharini bitta kichik uydek tasavvur qilish imkonini berdi, negaki diydorlashish uchun makon va zamonning moneligi yo'qoldi. Istagan vaqtingizda dunyoning boshqa bir burchagidagi odam bilan ko'rishib suhabat qurish imkoniyati mavjud. Dunyoni bir burchagidagi kichik shaharda nimadir sodir bo'lsa, buni darhol bilish, insonlarni xuddi bir uyda yashayotgan xonadoshlardek his qilishlariga sabab bo'lyapdi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Bu esa doimiy xushyorlik, ziyraklik va juda ko'p miqdordagi ma'lumotlarni qabul qilish va saralash kabi to'xtovsiz aqliy faoliyatni talab qilmoqda. Globallasuv har yerda, har turda hayotimizning ajralmas, zaruratga aylangan bir narsa ko'rinishini olmoqda.

¹ O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

2-TOM, 3-SON

Globalashuv davrida dunyo xalqlarining madaniyati, san'ati va falsafasi qorishib, tobora yaxlit qiyofa kasb etib bormoqda. Jozibali ko'ringani bilan bu jarayon umummadaniyatga singib ketishining oqibatida yaxshilik yo'qligi va u milliy ruhni o'ldirishi, asrluk xalq madaniyatiga rahna solishi ko'p ta'kidlanadi. Bunday vaqtda xalq adabiyotining ahamiyati, u millat ruhini o'ziga singdirib yasuvchanligini ta'minlash xususiyatining mohiyati o'rta chiqadi. Ammo adabiyot faqat bir xalq uchun emas balki butun insoniyat uchun yaratilgan, barcha uchun qiziq bo'lishi kerak emasmi? Biror xorij xalq adabiyoti bilan tanishish, shu xalq turmushini, dunyo qarashini va milliyligi haqida ma'lumotlarga ega bo'lishga imkon beradi. Bu yerda faqat yozuvchi mahorati bo'libgina qolmay, xalqning boy madaniy merosi ham o'quvchilarning qiziqishi ortishiga va ko'p o'qishli asar bo'lishini belgilaydi. Bundan tashqar global masalarning yoritilishi masalasi ham aynan shunday har xalq uchun qiziq. Chunki muammo bir, lekin bu muammoni ko'rish, yechish usuli va yechimi xalqning yuqorida ta'kidlangan muhim sifatlaridan kelib chiqib turlicha. Shu o'rinda ayni fikrni ilgari surgan mashhur rassom va yozuvchi Dino Butssatining "Yaxshi do'stlar" nomli suratini keltirib o'tish o'rinli, menimcha. Rasmda aks ettirilgan turfalik, xalqlardagina emas, reaksiyalarda, turmush tarzida hamdir shunga qaramay ularni biro oraga keltirilgan, birlashtirilgan do'stlik masalasi ham bejizga berilmagan.

2-TOM, 3-SON

Bu rasmdagi insonlar uchun umum nuqta “do‘stlik” deb qaralgan bo‘lsa, adabiyotda bu umum nuqtani inson deb qarash o‘rinli. Zero, adabiyot hayotdan ilhomlanib yaratiladi, u insonlar, taqdiralar haqida gapiradi va shuning uchun u ibrat ham beradi, tarbiyalaydi. Bugungi kunda o‘zbek adabiyotida nasrda yaratilgan xalq xarakteristikasinigina singdirish bilan cheklanib qolmay global muammo va masalarni o‘rtaga olib chiqayotgan. O‘zbek xalqi uchun bu qanday darajada muammo bo‘lib, yuzaga kelish sabablari-yu ma’lum ma’noda oqibatlarini, muqobil yechimlari xususida fikrlar yuritilgan asarlar mavjud. Urush mavzusidagi asarlar misolida ko‘raylik.

Urush mavzusi azaldan badiiy adabiyotning faol mavzularidan biri bo‘lib kelgan. Ushbu motiv G‘arb va Sharq adabiyotida birdek qalamga olingan bo‘lsa-da, turli mintaqa mualliflarining dunyoqarash va yondashuvlarida ma’lum farqlar mavjudligi ko‘zga tashlanadi. Bu asosan, qahramon ruhiyati bilan bog‘liq tarzda kechishini alohida ta’kidlash joiz². O‘zbek adabiyotida urush mavzusida yaratilgan asarlar: “Tushda kechgan umrlar”³, “Ufq”⁴, “Chinor”⁵ va boshqalar. Bu asarlar qahramonlari hayoti misolida urushning o‘zbek xalqiga keltirgan zarari, urush davridagi ahvoli anglashiladi. Xuddi shunday boshqa davlatlar adabiyotida ayni mavzudagi asarlar shu kabi ma’lumotlarni beradi. Urush mavzusining global muammo sifatida ko‘rilib adabiyotda akslantirilishining sababi insoniyatga yetkazgan zararidan deyish mumkin. Urush faqat jismlarni qurbon qilmaydi, balki, jisman tirik ruhan o‘lik insonlarni ham yaratilishiga sabab bo‘ladi. Yuqorida misol tariqasida nomi tilga olindan asarlar qahramonlar hayoti bu fikrimizning yorqin dalilidir. Bu asarlardagi qahramonlar urushdan tirik qaytishdi, ammo, ular ortiq avvalgidek emasdilar, tirklar orasidagi o‘liklardek edilar. Urush shunday baloki, odamni odamlardan chiqaradi. O‘zing istamagan holda boshqacha fikrlashga majbur bo‘lasan. Urush dahshati haqida “Tushda kechgan umrlar” romanining “Rustanning birinchi kundaligidan” deb nomlangan qismida oddiy askar Xayriddin bosh qahramon Rustamga shunday deydi: “Bilasizmi, jo‘ra... o‘ylab qaragam, urush teskari haqiqat, degani ekan. Odam bo‘lging kelsa, shafqatsiz bo‘l. O‘lging kelmasa, o‘ldir. Qiziq-a, jo‘ra...” O‘tkir Hoshimov bu holga o‘zining boshqa bir asari “Daftar hoshiyasidagi bitiklar”ning “Urushlar haqida” deb nomlangan bobida alohida to‘xtalgan:

“Urushda g‘olib va baxtli podshoh, g‘olib va baxtli qo‘shin, g‘olib va baxtli davlat, g‘olib va baxtli tuzum bo‘lishi mumkin. Ammo g‘olib va baxtli odam bo‘lmaydi. Negaki,

² Orifjon ODILOV “Antique world” akademiyasi dotsenti. “Urush haqiqati” maqolasi. 26-iyul 2018-yil

³ O‘tkir Hoshimov “Tushda kechgan umrlar” G‘ofur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti: Toshkent-2002

⁴ Said Ahmad “Ufq” G‘ofur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti: Toshkent- 1976

⁵ Asqad Mu‘xtor “Chinor” G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti: Toshkent-1969

2-TOM, 3-SON

urush odamni odam o'ldirishga majbur qiladi. Odam o'ldirgan odam esa hech qachon baxtli bo'lmaydi!", yoki "...Urush, hatto haqiqatning qiyofasini ham teskari qilib qo'yadi. Urushda haqiqat bo'lmaydi!"⁶. Ayni shu fikr bu muammoning global ekanligini isbotlaydi, bu insoniyat fojiasi ekanligi izohlanadi.

"Tushda kechgan umrlar" asarining bosh qahramoni Rustam nega o'ldi? "Ufq"da ota nega o'z farzandini o'ldirmoqchi bo'ldi? yaqinda yaratilgan Ulug'bek Hamdamning "Ota" romanida ham ota o'z qizini o'ldirish holati kuzatiladi, voqealar nega bunday yakun topdi? Agar hammasini sabab-natija zanjiriga tashlaydigan bo'lsak, Rustam yomon fe'li, darg'azabligi uchungina o'lmaganini, ota faqat el-yurt oldida qochoqning otasi nomini eshitmaslik uchun, nomusdan o'z o'g'liga o'q uzmagani, qizini o'ldirishga ham faqat nomus sababchi emasligini ko'rish mumkin. Biz tilga olgan qahramonlarni bir nuqtada birlashtirayotgan narsa - urush. Urush ulardagi insoniy sifatlarning yo'q bo'lishiga, ruhlarida tuzalmas yaralar paydo bo'lishiga, kuchli qo'rquv va kuchli ruhiy, jismoniy charchoq oqibatida paydo bo'lgan depressiyaning rivojlangan vaqti- vaqti bilan o'zini eslatib turuvchi ilmiy tilda "ruhiy huruj" (психический срыв)lar najjasi deyish o'rinli.

Masalan "Rustamning oxirgi kundaligida" qismida: "Kuz o'lim to'shagida yotgan bemorga o'xshaydi. Oyoq ostida kasalmand xazonlar ingraydi... Ertabahordan bo'tana bo'lib, shosha-pisha, qirg'og'iga sig'may oqqan ariqlar tiniqlashadi. Shuncha urinishlari zoye ketganini tushunib, olamga ma'yus boqadi... Endi suv tubida shodon chayqalgan maysalar emas, xazon ko'milib yotadi... Yeru ko'kni kafandek oppoq tuman chulg'aydi. Oqzulmat orasidan qarg'alarning xosiyatsiz fig'oni eshitiladi.

...Erta-indin osmonga motam libosini kiygan bulutlar chiqadi. Yer ustida uzoq charx uradi-da, achchiq-achchiq ko'z yoshi to'kadi. Sim-sim yomg'ir yog'adi: to'rt kunlik umrida dunyoga sig'magan, oxir-oqibat jon taslim etgan tabiatga aza ochib, unsiz yig'laydi...

Men necha yoshga chiqdim o'zi? Yigirma ikkiga?! Yo'g'-e, axir men yetmish ikkidaman-ku! Balki sakson ikkidadir? Nima farqi bor?! "Donolar hayotni kuzaturlar jim..."⁷. Qahramonning ruhiy holatini ayanan shu ichki suhbat asosida tahlil qiladigan bo'lsak, birinchi xatboshidayoq qahramonda pessimistik kayfiyat hukmronligi anglashiladi, matn mazmuni taslim bo'lgan, kurashdan charchagan va dunyoni rangsiz oq-qora tasvirlarda ko'ryotgan odam fikrlariga o'xshaydi.

Ikkinchi xatboshi esa to'g'ridan- to'g'ri so'ng nuqta, o'lim haqidagi fikrlari bo'lib, u tabiatni emas balki o'zini, ayni holatini tasvirlayotganini tushuniladi. Bu aynan yuqorida

⁶ Orifjon ODILOV "Antique world" akademiyasi dotsenti. "Urush haqiqati" maqolasi. 26-iyul 2018-yil

⁷ O'tkir Hoshimov "Tushda kechgan umrlar" G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti: Toshkent-2002

2-TOM, 3-SON

nomi tilga olingan depressiya alomatlaridan biri. Keyingi xatboshida qahramon o'z yoshini eslashga urunadi, bu yuqoridagi aytilgan fikrni dalillaydi, u eng boshdan o'zi haqida gapiryotganini, endi poyoniga yetish arafasidagi umri aslida qancha ekanligini aytib o'tmoqchi va eng muhim belgi u eslay olmaydi, eslashga ham urunmaydi. Bu fikrlar tarqoqligini, xalq tili bilan aytganda "kallasi joyida emas"ligini ko'rsatadi. Aynan shunday ruhiy holatni boshdan kechiryotgan odamalarda o'z xatti-harakatlarini boshqara olamaslik, jazavaga tushish, tez g'azablanish kabi alomatlar uchraydi. Asar syujetlarida bu alomatlariga mos keladigan xatti-harakatlarni Rustam obrazida mavjudligini ko'rish mumkin. Bu fikr Rustamning o'z joniga qasd qilganligini yoqlasada, muhim bir jihatni unutmaslik kerak, oynadan o'z ixtiyoriga ko'ra sakramagan, balki, ruhiy huruj boshlanib qolgan va o'z xatti-harakatlarini boshqara olamaydigan holatga tushib qolib, jazavadan behosdan yoki anglamagan holatda sodir bo'lgan bo'lishi mumkinligini psixologik jihatdan o'rganilgan xulosalarga tayanilgan fikr deyish mumkin. Bu fikrni yoqlovchi yana bir sabab Rustam kurashuvchan, hayotni sevgan, hayotdan umidlari, maqsadlari katta bo'lgan obraz edi, uni hayotga bog'lab turgan, sevganlari bor edi, u ular bilan qurishni reja qilgan baxtli hayot xayollari bilangina jang-u jadallarda tirik qolish va qaytish uchun kuch topgan odam edi.

Ikkinchi asar "Ufq"dagi qochoq o'g'il Tursunboy va otasi Ikromjon obrazlarini tahlil qilsak, Ikromjon urushda qatnashgan bir oyog'ini urushda yo'qotgan inson, o'g'li Tursunboy urushga ketib qochib kelgan, uzoq vaqt berkinib hayvonlardek kun ko'rishga majbur qolgan obraz. Bu ikki insonni biri Rustam kabi daxshatlarga guvoh bo'lgan ammo yaqinlari, mahalladoshlarining uni qahramon deb alqashlari natijasida (ya'ni depressiyani yo'qligi sababli) odatiy turmush tarzida yashayotgan odam edi, uning uchun urushdagi fidokorliklariga qiymat berayotgan atrofdagi insonlarni yo'qotish, o'z farzandini yo'qotishdanda og'irroq ekani, uning xatti-harakatlarida sezilib turadi. Birinchi bor o'g'lining qochganini eshitgandagi holatini tasvirlanganda, uning o'zini yo'qotib qo'ygani va bu xabarni yetkazgan odamga tashlangani unga kuchli ruhiy zarba berilganini anglatga, ayolining o'limi ikkinchi zarba bo'lgan deyish va o'g'liga yig'ilib borgan nafrat o'q uzishga majbur qilganini, uni urushda agar o'ldirmasa, buni o'ldirdigan dushman kabi kayfiyatda bo'lishi va o'q otishi bularni ruhiy jihatdan sog'lom fikrlay olyotgan bir inson kabi harakat qilgani bilan asoslash mumkin. Ammo, Abdulla Qahhorning romani o'qib ota o'q uzganida, tegmaganida "Xayriyat, tegmadi" so'zini qo'shishishi kerak ekanligini aytib tahrirlashi, bu obrazdagi ongli ravishda ammo istamasdan bu ishni qilyotganini, ko'zining qorasi bo'lgan yagona farzandiga nisbatan yuragining tub-tubida hali hamon mehr va shavqat mavjudligini ko'rsatadi. O'g'li Tursunboy esa hayvonlarga xos turmush tarzi go'yo uni ham hayvonga, insoniy sifatlari yo'qolib borayotgan inson qiyofasidagi mahluqqa aylanib qolganini onasiga

2-TOM, 3-SON

bo'lgan munosabatlarida ko'rish mumkin. Bir narsa juda qiziq agar bu asarni bir bolajonsevar xalq vakili bo'lgan o'zbek emas, mutlaqo boshqa millat vakili yozganda ham ota "xayriyat, tegmadi" deyolarmidi? Asarning kuchi shundaki shu nuqtagacha ko'z oldingizda yahlit gavalangan obraz qiyofasi bittagina so'z bilan o'zgaradi.

Xulosa qilib aytganda, ruhiy sog'lom bo'lish, ruhiy huruj, sabablari va oqibatilari haqida berilgan obrazlar misolida yaqindan tanishish, o'z va yaqinlarining salomatliklariga nafaqat jismoniy balki ruhiy salomatlikka ham e'tibor qaratish lozimligini o'rganish mumkin. Satistik ma'lumotlarga qaraganda so'ngi 3 yilda o'n ming bemorning 56,4% kasallikdan erta xabardor bo'lib, davolanishni boshlashgan, ammo bu mutloq tuzalishni anglatmaydi. Bu ma'lumotlar muammoning naqadar dolzarb va global ekanligini ko'rsatadi. Adabiyot insonlarni bir hayot yo'lini emas balki bir vaqtning o'zida bir necha insonlar hayot yo'lini yashash, his etish imkoniyatini beradigan, qarorlar natijasini taxminiy baholash ko'nikmasini shakllantiradigan yagona vositadir. Aynan shuning uchun adabiyot, san'at insonning ruhini davolaydi, ongini tozalaydi. Yuridagi asarlar qahramonlari holari va harakatlarini psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilish orqali, bizga mantiqsiz tuyulgan ba'zi hodisalarning javobini olishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil**
- 2. Orifjon ODILOV "Antique world" akademiyasi dotsenti. "Urush haqiqati" maqolasi. 26-iyul 2018-yil**
- 3. O'tkir Hoshimov "Tushda kechgan umrlar" G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti: Toshkent-2002**
- 4. Said Ahmad "Ufq" G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti: Toshkent- 1976**
- 5. Asqad Muxtor "Chinor" G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti: Toshkent-1969**
- 6. Anvar Suyun "Adabiyot- kuchga aylansa..." maolasi. 2019-yil**

